

Fazil İrəvaninin “Gül və Bülbül” əsəri: mübahisələr və həqiqət

Lütviyyə Əsgərzadə

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Annotasiya. Yalnız doğduğu İrəvanda deyil, Şərqi elmi və dini ictimaiyyəti arasında böyük nüfuz sahibi olmuş Fazil İrəvani qiymətli kitabların müəllifidir. İslam dünyasının ən qədim Əl-Əhzər universitetində təhsil alan, həyatı Azərbaycan-Misir-İran və İraqla bağlı olan Fazil İrəvani elmi əsərlərini əsasən, ərəb dilində yazıb. Mənbələrdə, Azərbaycan dilində yazdığı yeganə əsəri “Qızılgül və Bülbül” povestidir. Əsərin M.Gegəmyan tərəfindən rus və erməni dilinə, J.V.Hammer tərəfindən alman dillərinə tərcümə edilmişdir.

Məqalədə, ədəbi taleyi izlənilən “Qızılgül və Bülbül” əsərinin müəllifinin kimliyi araşdırılır.

Açar sözlər: “Qızılgül və Bülbül” əsəri, Jozef fon Hammer, Gibb, Fazil İrəvani, Fazlî Kara

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 13.06.2022; qəbul edilib – 23.06.2022

The work “Rose and Nightingale” by Fazil İrəvani: disputes and truth

Lutviyyə Askerzadə

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Abstract. Fazil İrəvani, who had a great reputation not only in his native Yerevan, but also among the scientific and religious community of the East, is the author of valuable books. Fazil İrəvani whose life is connected with Azerbaijan-Egypt-Iraq and Iran, educated at the most ancient university of the Islamic world – Al-Ahzar University, and wrote his scientific works mainly in Arabic. According to the sources, the only work he wrote in the Azerbaijani language is the story “Rose and Nightingale”. The work was translated into Russian and Armenian by M.Geghamyan and into German by J.V.Hammer.

The article examines the identity of the author of the work “Rose and Nightingale”.

Keywords: “Rose and Nightingale”, Joseph von Hammer, Gibb, Fazil İrəvani, Fazlî Kara

Article history: received – 13.06.2022; accepted – 23.06.2022

Giriş / Introduction

Ensiklopedik biliyə, dərin təfəkkürə malik olan, yalnız doğduğu İrəvan mahalında, Qafqazda deyil, bütövlükdə, Yaxın Şərqi dini ictimaiyyəti arasında böyük hörmət və nüfuz sahibi olmuş Fazil İrəvaninin həyatı və şəxsiyyəti, islami bilik və ideyaların təbliği sahəsindəki fəaliyyəti, elmi və bədii yaradıcılığı haqqında bir çox mənbələrdə [18, s.21; 17, s.79-80; 25; 21, s.44-49; 19, s.357-360; 14, s.42; 27, s.177] məlumat verilir. Geniş və hərtərəfli biliyə, ərəb dilində yazılmış zəngin elmi irsə malik olan Fazil İrəvani Şərq tarixi və dini elmlərə aid bir neçə risalənin müəllifi kimi də Yaxın Şərqdə şöhrət qazanmışdır. Mənbələrdə [25; 21, s.44-47; 27, s.177; 19, s.113] Fazil İrəvaniyə aid edilən 15-ə yaxın kitabın; “İctimaül-əmrî və-nəhy” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Əl-ictihadu və-təqlid” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Əhkamul-xələli fis-səlat” (fiqh, ərəb dilində), “Əl-

istihsab” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Əs-salatul-bəraat” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Ət-tadu və-tərəcih” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Haşiyə-tun əla qəvaidil Əllamə” (fiqh, ərəb dilində), “Haşiyə-tun əla təfsiril-beyzavi” (təfsir, ərəb dilində), “Kitabul-əcca” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Haşiyə-tun əla Rəsaili Şeyx Ənsari (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Üsulul-fiqh” (üsul, ərəb dilində), “Höcciyə-tul-məzənnə” (üsuli-fiqh, ərəb dilində), “Haşiyə-tun əla qəvaidi Əhəd Əvnəl” (fiqh, ərəb dilində), “Əl-məkəşibul-mühərrəmə” (fiqh, ərəb dilində), “Haşiyə-tun əla məkasibi Şeyx Ənsari” (fiqh, ərəb dilində) adı çəkilərsə də daha çox “Beyzavi təfsirinə haşiyə”, “İctihad və təqlid”, “Üsulul-fiqh”, Şeyx Mürtəza Ənsarinin “Məkəşib” və “Rəsail” kitablarına haşiyə, “İstishab” və s. daha çox əsərləri məşhurdur” [19, s.113]. S.Sərdarniya isə “İrəvan müsəlman yurdu olmuşdur” kitabında yazır: “F.İrəvaninin “Kitab ul bey-ül istidlali”, “Ehkam-ül-xələl-fil-sələvət”, “Əl məkasib-ül məhərrəmə”, “Hicceyət-i zən”, “Əmr və nəhy ictimadə risaləsi”, “Əllamə qaidələrinə əlavə”, “Beyzavi təfsirinə haşiyə”, “Risaleyi elmiyyə” adlı dini-elmi kitabları qalmışdır” [27, s.219]. Fazil İrəvaninin “Tarixi-İrəvan” adlı əsərinin olduğundan bəhs edilsə də, İrəvan və Qərbi Azərbaycan əyalətlərinin tarixinə, Azərbaycan xanlıqlarının fəaliyyətinin tarixi tədqiqatına həsr edilmiş əlyazmanın təəssüf ki, bu günə qədər hansı arxivdə saxlandığı məlum deyil. “Bəlkə də əlyazma indiki İrəvan arxivlərində ya məhv edilib, ya da hansısa erməni müəllifinin adına dəyişdirilərək nəşr edilmişdir. Qeyd edək ki, tarixi-elmi əsərlərin müəlliflərinin dəyişdirilməsi faktları günümüzə də ermənilər tərəfindən davam etdirilməkdədir” [21, s.46]. Mənbələrdə [21, s.44; 15, s.195; 1, s.186] Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərinin olmasından və əsərin J.V.Hammer tərəfindən alman dilinə çevrilməyə nəşr edilməsindən, Avropada məşhurlaşmasından da bəhs edilir. Həqiqətənmə Avropada dəfələrlə yüksək tirajlarla yayınlanan məşhur “Gül və Bülbül” əsəri Fazil İrəvaniyə məxsusdur, yoxsa araşdırmalarda yanlışlığa, qarışıqlığa yol verilib. İlk öncə mənbələrdə Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsəri haqqında yer alan fikirlərə nəzər salmağı məqsəduyğun sayırıq.

Əsas hissə / Main Part

Mənbələrdə Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” povesti haqqında Fazil İrəvaninin islam dininin qayda-qanunlarına aid 186 səhifəlik dini-fəlsəfi “Kitabüt-təharət” əsəri Cənubi Azərbaycanın məşhur din xadimi Molla Əhməd Güzəkünaninin tapşırığı ilə 1883-cü ildə Təbrizdə fars dilində Xəttat Məhəmməd Təbrizi tərəfindən dəş basması üsulu ilə çap olunmuşdur. Əsərin üzərində müəllifin adı verilmişdir: “Fazil İrəvani” [10; 21]. Təharət sözü ərəb dilində təmizlik, paklıq deməkdir. Bu hissə və mənavi təmizliyə aiddir. “Kitab” sözü ərəb dilində olan mənalardan kökü “cəm etmək” mənası üzərində qurulub. Qələmlə kitab yazmaq – hərfələri və kəlmələri cəm etmək deməkdir. Elm əhlinin buyurduğuna görə, təharət kitabı ona görə belə adlanır ki, bu mövzuda olan məlumatları, hədisləri, elmi məsələləri bir yerdə cəm edir. Həmçinin, “kitab” sözünün mənalardan biri də “yazılmış” deməkdir. Fazil İrəvaninin “Fars dilində çap olunmuş “Kitabüt-təharət” (“Paklıq kitabı”) ehtimal ki, başqa yerlərdə, başqa dillərdə nəşr edilən ilk kitabıdır. Adı keçən əsərdə müəllif “elmi-dini fikirlərini poetik dillə əks etdirmişdir. Bu Azərbaycan elmində Həqiri, Füzuli, Rəhməti və Xətayi ənənələrinin davamı hesab edilə bilər” [9, s.203]. Lakin mənbələrdə ədəbin gənc yaşlarında İrəvanda, Azərbaycan dilində yazdığı “Qızılgül və bülbül” povestinin bir çox dillərə tərcümə olunaraq İran, Rusiya (1812-Peterburq), Fransa (1826-Paris), Almaniya (1832-33-Berlin) və Amerikada (1850-Freznan) çap olunmasından, Avropadakı məşhurluğundan, bir sözlə, ədəbi taleyindən bəhs edilir [16, s.196; 21, s.44; 1, s.182-188]. Eyni ildə (1812), eyni vaxtda və eyni şəhərdə – Sankt-Peterburqda bir kitab, iki dildə çap olunur; “Qızılgül və bülbül haqqında əxlaq roman” (erməni dilində), “Qızılgül və bülbül haqqında alleqorik povest” (rus dilində). Xocens Markar Gegəmyan Fazil İrəvaninin “Qızılgül və bülbül” povestinin üzünü erməni əlifbası ilə köçürüb Sankt-Peterburqda iki dildə öz adından nəşr etdirməsi oğurluq və qəbuledilən deyil. Amma Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərinin taleyi “Tarixi-İrəvan” əsərinə nisbətən uğurlu sayıla bilər, ən azından məhv edilməyib” [9, s.203-204]. Bəhs etdiyimiz fakt bir neçə mənbədə; [15, s.195; 9, s.203-204; 21, s.44; 1, s.186] heç bir araşdırma aparılmadan təkrarlanır. Yenə mənbələrə görə; [15, s.195, 21, s.44] 1812-ci ildə Peterburqda iki dildə nəşr edilən “başibəlah” “Qızıl-

gül və Bülbül” Le Vayya de Floribal tərəfindən fransız dilinə çevrilib Parisdə (1826) nəşr edilir. Az vaxtda şöhrətlənən əsər çox keçmədən Jözef Fon Hammer tərəfindən alman dilinə çevrilərək iki dəfə; 1832-1833-cü ildə yüksək tirajla nəşr olunur. Geniş əks-ədə doğuran, az vaxtda çox şöhrət qazanan əsəri bu dəfə Arşak Çobanyan xaricdə yaşayan ermənilərin ləhcəsinə çevirib, “Anahid” jurnalının birinci nömrəsindən başlayaraq hissə-hissə dərc edir. Geniş şöhrət qazanan, maraqla oxunan və güclü əks-ədə doğuran, jurnalın 1 sayından 11-ci sayına qədər hissə-hissə verilən, Çobanyanın keçmişini ən yaxşı bədii əsərlərinin parlaq nümunəsi adlandırıldığı “Qızılgül və Bülbül”ün sonu 1900-cü ildə jurnalın 12-ci nömrəsində dərc edilir. Sonuncu səhifədə (249) “Qızılgül və Bülbül”ün mənbəyi” başlığı altında verilən kiçik bir yazı böyük sensasiya yaradır. Arşak Çobanyan oxuculara belə bir məlumat verir: “1892-ci ildə fransız tədqiqatçısı Şarl Jorjenin yeni bir əsəri çapdan çıxmışdır. Əsərin müəllifi alman türkoqoqu Josef fon Hammerin alman dilinə tərcümə etdiyi “Qızılgül və Bülbül”ü haqqında söhbət açır” [21, s.46-47]. Beləliklə, erməni Arşak Çobanyan “Qızılgül və Bülbül” əsərinin dırnaqarası “erməni ədibi” Xocens Markar Gəgəmyanın yox, Fazil və ya Fazili adlı bir türk şairinin, Fazil İrəvaninin əsəri olduğundan bəhs edir. Bunu etiraf və təsdiq edən ermənilərin özləri (Arşak Çobanyan) olur [13, s.158]. Fransız tədqiqatçısı Le Vayya de Floribal da “Qızılgül və Bülbül”ün türk müəllifi Fazil İrəvaninin əsəri olduğunu bildirərək məsələyə aydınlıq gətirmişdir. Sadəcə, Xocens Markar, Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərini erməni və rus dillərinə tərcümə edərkən mənimsəmiş, öz əsəri kimi çap etdirmişdir. “Qızılgül və Bülbül” əsərinin orijinalı Matenadaranda – Mesrop Maştos adına Qədim Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır” [15, s.195; 19, s.147]. “Qızılgül və Bülbül”ün əsl müəllifinin Fazil İrəvani olduğu ballı olduğdan və bunu ermənilərin özləri etiraf etdikdən sonra da utanmadan, 1950-ci ildə, bu dəfə Freznada (ABŞ) yenə erməni müəllifin əsəri kimi [10, s.63; 13, s.159] çap etdirmişlər. A.Çobanyanın əsərin sonunda müəllifi haqqında məlumat verməsinə baxmayaraq, redaktor Vahe Hayk “Qızılgül və Bülbül”ün “Anahid”də dərc olunmuş variantını yenidən erməni müəllifin əsəri kimi nəşr etdirmişdir. Əslində, plagiatlıq ermənilər üçün alışqanlıqdır və bu hal ilk deyil. Eyni taleyi yaşayan əsərlərimiz əs deyil. Məsələn, Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Arşın mal alan” əsəri, “1916-cı ildə Sədrak Maqalyan adlı bir daşnaq “Arşın mal alan”ı erməni dilinə tərcümə edir və Eriksyanın teatrında erməni dilində tamaşaya qoyur. Tamaşanın uğur qazandığını görəndə Maqalyan sonralar alifşalada Üzeyir bəyin adını göstərmir. Bu sahədə peşəkarlaşan S.Maqalyan əsəri Amerikaya aparır və öz əsəri kimi təqdim edir. Lakin əsərin kim tərəfindən yazıldığını bilən Amerika ziyalılarından biri – professor Okorkov 1924-cü ildə Nyu-Yorkdan Üzeyir bəyə məktub yazır: “Sizin “Arşın mal alan” burada hər yerdə və hər yanda göstərilir. Sizin əsəriniz Amerikada olduqca böyük müvəffəqiyyətə malikdir. Hansısa bir Maqalyan bu operettanı özününkü kimi qələmə verir və çox böyük məbləğdə pul qazanır. Maqalyan o qədər varlanmışdır ki, özünə böyük bir imarət tikdirmiş və onun frontonunda iri hərflərlə “Arşın mal alan” sözlərini yazdırmışdır” [13, s.159]. Anlaşılan, Arşak Çobanyanın da dediyi kimi, “Ermənilərin qədim ədəbiyyatından qalanlar bu xalqın mədəni həyatının əks etdirilməsinə xidmət etməyə yaramır. Bu, kilsə ədəbiyyatıdır. O, yunan ədəbiyyatına məxsus olan rəngarəngliyə və bütövlüyə, bəzi Şərq ədəbiyyatına məxsus hissi zənginliyə malik deyil. O, qaba və birtərəfli. Bu kasadlıq, bu birtərəflilik çox səbəblərlə izah olunur.” Özlərinin yarada bilmədiklərini daha asan yolla əldə etməyə çalışan ermənilər bunun üçün hər cür fitnəkarlığa əl atmaları faktıdır. Cahanşah Həqiqinin bir müddət Türkiyə sultanlarının saray kitabxanasında saxlanan. II Sultan Hamidın hökuməti dövründə saraydan yoxa çıxan, sonralar Misirə, İsgəndəriyyə kitabxanasına verilən, oradan Londona aparılaraq izi itirilmiş. “Divan”ın sorağı Amerikada yaşayan Harutyun Hazaryan adlı erməninin kitabxanasından gəlir. Hazaryanın vəsiyyətinə görə, 1961-ci ildə ərəb, fars, Azərbaycan və türk dillərində 270 ədəd çox qiymətli əlyazma kitablarla birlikdə, Mirzə Cahanşah Həqiqinin öz xətti ilə yazıldığı qeyd edilən “Divan”ı da İrəvan Dövlət Universitetinə göndərilir. Həqiqinin farsca 78, azərbaycanca 61 qəzəli və 16 rübaisi toplanmış “Divan”ı şairin 500 illiyi ərafəsində, 1966-cı ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunun müəllimi, mərhum alim Lətif Hüseynzadə tərəfindən aşkar edilərək, 12500 nüsxə tirajla kitab şəklində çap edilir” [8]. Mənbələrdə Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül”ünün bir nevi Mirzə Şəfi “taleyni” xatırlatmasından bəhs edilir. Azərbaycan və ərəb dillərini Vazehin rəhbərliyi altında öyrənən Bodenştetdə

özünü ilə Almaniya apardığı “Hikmət açarı” dəftərini mənimsəmiş. 1844-cü ildə Tiflisə gələn Qafqaz həyatına böyük maraq göstərən və Şərq dillərini daha yaxşı öyrənmək istəyən alman yazıçısı və şərqşünası Fridrix Bodenştet Mirzə Şəfinin “Hikmət açarı” adlı şeir dəftərini götürərək, Tiflisdən gedəndə (1847) artıq Almaniya ard-arda (1832-1833) “Gül və Bülbül” əsəri iki dəfə böyük tirajla nəşr edilmişdi (əsr 1834-cü ildə nəşr edilib). Bodenştet 1850-ci ildə bir hissəsi Mirzə Şəfiyə həsr olunmuş “Şərqdə 1001 gün” (“Tausend und ein Tag im Orient”), “Mirzə-Şəfi nəğmələri” (“Die Lieder des Mirza-Schaffy”) adlı kitabların Bodenştet tərcüməsi ilə çıxmasına (1851) baxmayaraq, Mirzə Şəfi Vazehin vafatından 20 il sonra “Mirzə Şəfinin irsindən” kitabını öz adı ilə nəşr etdirir. Bu cür faktların sayını istənilən qədər artırmaq olar. Bəlkə də Bodenştet Fazil İrəvaninin əsərinin taleyindən xəbərdar idi. Şərqşünası Bodenştet də Xocens Markarın izindən gedərək Mirzə Şəfi Vazehin şeirlərini mənimsəmişdi. İki əsər də 18 il aralıqla Almaniya nəşr olunmuşdu. Bu kimi hadisələrin yaşanmış olması, belə bir hadisənin Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərinin başına gətiriləyi fikrini inandırıcı etsə də, əslində isə J.V.Hammerin tərcümə etdiyi əsər Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül”ü deyil. Eyni zamanda A.Çobanyanın “Anahid” jurnalında, Parisdə, Freznada nəşr etdiyi əsər də Hammerin tərcümə və nəşr etdiyi əsər olmaya da bilər. Gəgəmyanın tərcümə edib iki dildə nəşr etdiyi əsər Fazil İrəvaninin əsəridir. Lakin Hammerin tərcümə və nəşr etdiyi əsər türk şairi Fazl Karaya məxsusdur.

İslam filosofunun “Qızılgül və Bülbül” əsərinin olması şübhəlidir. Çünki Mevlananın “Suda daima sevgilimin hayalini görürəm / Gülde daima aşına bir koku ahyorum”, – deyə bəhs etdiyi, qaynağı daha çox İrən ədəbiyyatı olduğu zənn edilən Gül və Bülbül mövzusunda aşına olmuş Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” mövzusunda əsər yazması əsərinə simvolik olaraq, aşıqla məşuqə ifadə edən “Gül və Bülbül” motivini mövzu alması qədər təbii bir şey olmaz. İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsəri əxlaqi-didaktik əsərdir. Mənbələrdə əsərin əlyazmasının Matenadaranda saxlanıldığından [1; 20] bəhs edilir.

Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsəri Xocens Markar tərəfindən erməni və rus dillərinə tərcümə edilərək iki dildə nəşr etdirilmişdir. Bu o qədər də sadə məsələ deyildi. Ən azından Fazil İrəvaninin əsərinin tərcümə etmək üçün mütləq Türk dilini mükəmməl bilmək lazımdır. Araşdırmalar göstərir ki, Xocens Markar Gəgəmyan türk dilini çox gözəl bilirmiş, hətta “1819-cu ildə Peterburqda İsa peyğəmbər haqqında “Əhdi-Əqidi” ermənicədən türkcəyə çox sərbəst şəkildə çevirmiş və erməni şriffləri ilə Hovser Hovannesyannın mətbəəsində çap etdirmişdir” [9, s.204-208]. Nə Fazil İrəvaninin Matenadaranda saxlanılan “Qızılgül və Bülbül” povestinin əlyazması (bax: F.Mustafa, Z.Məhərrəmli), nə də Gəgəmyanın nəşr etdiyi kitablar əlimizdə olmadığından bu barədə qəti fikir söyləmək mümkün deyil. Amma mənbələr, Gəgəmyanın iki dildə tərcümə və nəşr etdiyi əsərin F.İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərinin tərcüməsi olduğundan [21, s.42-44; 15, s.100-102], hətta bəzi mənbələrdə bir az da irəli gedilərək və heç bir araşdırma aparmadan “Qızılgül və Bülbül”ün baş qəhrəmanlarının adını olduğu kimi saxlamasından; Şah Novruz, Şahbahar, Gülnarə” [13, s.204], “qəhrəmanlarının adları, təsvir olunan hadisələr əsərin müəllifinin Fazil İrəvaniyə aid olduğunu bir daha təsdiq edir” [1, s.182-87], - şəklində hökm verilir. Bəhs etdiyimiz mənbədə Ş.Abdullayeva “Ədəbiyyat siyahısı”nda (Fazli, Gul u Bulbul, Akademik Kitabevi, İzmir 2002) əsəri yalnızlıqla Fazil İrəvaniyə aid edir. Halbuki Fəzl və Fazil adları hər nə qədər oxşar olsa da, bir o qədər də seçilən və özünəməxsusluğu ilə seçilən adlardır və fərqli mənalar ifadə edir: Fəzli, ləyaqətli, hünərli, gözəl əxlaqə sahib; Fazil bilikli, kamil, müdrik, fəzilətli deməkdir. Araşdırma aparmadan əsəri “Ədəbiyyat siyahısı”na salan Ş.Abdullayevaya görə, əsər Fazil İrəvaniyə məxsusdur. Halbuki adıqəçən əsər (Fazli, Gul u Bulbul, Akademik Kitabevi, İzmir 2002) N.Öztekın tərəfindən nəşr edilmişdir və XVI əsr türk şairi Fazl Karaya aiddir. Osmanlı tarixçi Jozef Fon Hammerin 1834-cü ildə Almaniya tərcümə və nəşr etdiyi əsəridir. Məsələn araşdırmaq üçün J.F.Hammerin tərcüməsinin dijital nüsxəsini əldə etdik [7]. Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərinin tərcüməsinin dijital əldə etdiyimizə çox sevindik. İlk düşüncəmiz əski əlifba ilə yazılan əsəri latın əlifbasına çevirərək elmi ictimaiyyətə təqdim etmək, oxucuların ixtiyarına vermək oldu. Xoşbəxtlikdən əldə olunan nüsxə buna imkan verirdi, çünki Hammer tərcümə ilə yanaşı [7, s.3-106], əsərin əlyazmasının orijinalını da [7, s.238] vermişdir. Bəhs edildiyi kimi, əsər 1832-33-cü

ildə deyil, 1834-cü ildə nəşr edilmişdir. Digər tərəfdən əsərin üzərində müəllifin adı da açıq-aydın öz əksini tapmışdır: “Gül ü Bülbül” Fazlı Kara [7].

Elə isə tədqiqatçılar “Fazil İrəvaninin “Qızılgül və Bülbül” əsərində, Rifahinin “Bülbül-namə” məsnəvisində, Füzulinin ədəbi irsində, Azərbaycan əfsanələrindəki bülbül və qızılgül motivi-nin oxşar və fərqli cəhətləri müqayisə edilmişdir” [1; 7; 15], - deyə hökm verərkən hansı əsərdən bəhs etmişdir? Fazlı Karaya aid olan əsər günümüzdə heç bir araşdırma aparılmadan necə Fazil İrəvaninin əsəri kimi təqdim edilməkdədir? Adıkeçən mənbədə [1, s.187] yazılır: “Kiçik bir məsnəvi olan bu əsərdə bülbülün gülə qarşı hiss etdiyi sevgini nəgmə oxuyaraq tərənnüm etməsi digər quşları rahat edir və quşlar Hz.Süleymana şikayətlərini bildirirlər. Hz. Süleyman adam göndərir, bülbülü yanına gətirir. Bülbül özüni müdafiə edir, gülə necə aşıq olmasını, ona necə ilahi bir məhəbbətlə bağlı olduğunu deyir və Hz. Süleyman ona haqq qazandırır, digər quşları bülbülə toxunmamağı əmr edir. Eyni motivlər Fazil İrəvaninin “Qızılgül və bülbül” əsərində də istifadə olunmuşdur” [1, s.187]. Tədqiqatçı üzərində müəllif olaraq Fazlı Kara göstərilən əsəri F.İrəvaninin əsəri olaraq tədqiqatçı cəlb edir, sanki Fazlı Kara ilə F.İrəvani eyni şəxsdir. Axi J.F.Hammerin tərcüməsindən bəhs edən tədqiqatçılar, ən azından müasir dövrümüzdə texnologiyanın bizə verdiyi üstünlüklərdən yararlanıb əsərin dijital nüsxəsinə (PDF) baxa bilərdilər. Və ya türk tədqiqatçıları tərəfindən geniş şəkildə araşdırılan, haqqında monoqrafiyalar yazılan Fazlı Karanın şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında məlumat əldə edə bilərdilər. Fazil İrəvaninin əsərinin əlyazmasının əlimizdə olmadığı halda, Fazlı Karanın “Gül və Bülbül”ünür, əlyazma nüsxəsinin Türkiyənin müxtəlif kitabxanalarından saxlanıldığından xəbərdar ola bilərdilər. O zaman mənbələrdə bu yanlışlıq; “kop-yala-yapışdır” dəfələrlə təkrarlanmazdı. Elə isə, əsərinin üstündə adı yazılan, Türkiyənin bir çox kitabxanalarında əlyazması saxlanılan, haqqında araşdırmalar aparılıb, kitablar yazılan “Gül ü Bülbül” məsnəvisinin müəllifi Fazlı Kara kimdir?

Fazlı Kara və “Gül ü Bülbül” əsəri Gül ilə bülbül arasında yaşanan eşq Şerq və Qərb ədəbiyyatında tez-tez qarşılaşdığımız ortağ bir mövzudur. XIII əsrdən Türk ədəbiyyatında Fars ədəbiyyatının təsiri ilə müstəqil olaraq görülməyə başlanan bu mövzu, bütövlükdə Türk dünyası və Türk mədəniyyəti üçün hər zaman önəmli olmuşdur. Ortaq bir ədəbi motiv olaraq İznikli Bekayi, Gazi Giray Han, Muhammed Ebu Salahi və s. şair və yazıçılar Gül-Bülbül mövzulu əsərlər qələmə almışlar. XVI əsrin məşhur şairlərindən olan Fazlı Kara isə (1520-1564) Osmanlı ədəbiyyatının klassikləri arasında “Gül ü Bülbül” məsnəvisi ilə adını əbədiləşdirənlərdən ən məşhurdur.

Bəzi mənbələrdə “Fazlının əsl adı Məhməd, bəzi mənbələrdə isə Əli olaraq keçməkdədir” [22, s.81; 30, s.525-562]. M.Özkata görə, “şairin adının Məhməd Ali ilə birləcəyi ihtimalı yüksəkdir. Qaraşın olduğu üçün Kara (Qara) Fazlı deyə çağırılmışdır. İstanbulda bir saraç (yəhərçi) ailəsində doğulduğu üçün Saracəzadə ləqəbi ilə [22, s.81; 30, s.39] da tanınır. Dövrün mədəni və bədii həyatındakı cazibəyə qapılaraq təhsil almış Fazlı, Üsküplü şair Riyazidən ədəbiyyat dərsi almış, fars dilini öyrənmişdir. Eyni zamanda Xəlvəti təriqətinin üzvü olmuş, Zərif Həsən Əfəndinin yanında təsəvvüfi düşüncə ilə yetişmişdi [22, s.81]. Şair Zətinin tələbəsi olan Fazlı, müəlliminin Sultan Süleymanın 1530-cü ildə düzenlədiyi məşhur bir sünnet düyünündə təqdim edilməsi ilə şöhrət qazanmış, sonra sıra ilə Şahzadə Məhməd, Şahzadə Mustafa və II. Səlimin divan katibi (reisülküt-tab) olmuşdur [3, s.533; 4, s.597-598]. Təzkirəçilər bir sənətkar olaraq sitayişlə bəhs etdiyi Fazlının “Divan”ı olduğundan, “Fazlının “Divanı”nın, ideal bir mürəttib və mükəmməl divanın ən başında olması gərəkdir bir dibacə ilə başlamasından” [30, s.535] bəhs edirlər. Lətif yazır: “eş”ar-ı kesircə malik sahib-i tab u kabil-i şan ve müellif-i kitab u divan...” [31, s.432]. Lakin Fazlının günümüzədək gəlib çatan yeganə əsəri “Gül ü Bülbül” məsnəvisidir. Əsər mətninin elmi nəşrini hazırlamaq məqsədiylə Gəncay Zavotçu, Nezat Öztekin və qarşılaşdırılmalı olaraq Mustafa Özkan, Nülüfer Tanç, Zavotçu Gəncay; Öztekin kimi araşdırmaçılar tərəfindən tədqiq edilmişdir [22; 31; 23; 2]. Əsərin J.V.Hammer tərəfindən alman dilinə tərcümə edilib nəşr edilməsi, E.J.Gibbin Batıdakı bənzərləri ilə müqayisə edib çox bəyənəsi [28], De Sugynun əsərinin bəzi bölümlərini fransız dilinə çevirməsi [5], ayrıca Dora D’Istrianın da Osmanlılarda şeir adlı kitabında Gül ü Bülbül”ə ayırdığı bölüm [6] və s. əsərin dəyərinə dəyər qatmışdı. Bir-birinin təkrarı olduğu rahatlıqla ifadə edilə bilən ədəbiyyat tarixi kitablarında (eyni ilə Fazil İrəvanin “Qızılgül və Bülbül” əsəri

haqqındakı fikirlər kimi) Fazlının “Gül ü Bülbül”ü haqqında Qərb araşdırmaçıları yüksək fikir bildirmişlər [29, s.86-87; 4, s.597-99; 28, s.320; 26, s.310; 23].

“Gül ü Bülbül” şahzadə Mustafaya ithaf edilmişdir. Bir şahın oğlu olan Güllün Sultan Süleyman Qanununun oğlu Mustafa, dərviş huylu bülbül isə şairin özü (Gülə – Mustafaya aşıq Çarvada-roğludur), Gül”ün məclisindəki çiçəklər Şahzadənin dostları, nədimləri ola bilər, - düşüncəsində olanlar da var. Kara Fazlının Qərb tədqiqatçıları tərəfindən yüksək dəyərləndirilən və günümüzədək gəlib çatan “Gül ü Bülbül” məsnəvisinin məzmununda Şahzadə Mustafanın kədərli taleyi ilə üst-üstə düşən məqamlar var. Hətta Gül-Şahzadə Mustafa, Bülbül isə Şahzadəyə aşıq və sədaqətli, daima itaətində duran və sevrək uğrunda döyüşən Çarvadaroglundur. Yəni Gül də, Bülbül də eyni cinsə məxsusdur. Taxt-tac uğrunda Şahzadə Mustafanın başına gətirilənlər və bu yolda onu sevənlər, qoruyanların olduğu və Çarvadaroglundun bunların başında gəldiyi məlumdur.

Qeyd edək ki, Fazlı Kara eyni zamanda təriqət mənsubu olub. Xəlvəti təriqətinə mənsub olan Fazlı “Gül ü Bülbül”ü “Bismillah”la başlayır.

Əsərin məzmunu belədir: Məsnəvidə bir bağ təsvir edilir. “Bismillah”dakı (bəsmələdəki) hər hərfi bir çiçəyə bənzədir:

Qəddi-bismillah oldu, eylə niqah

Gülbəni-gülşən kəlamullah.

Gülşən can ilə zibadır

Bülbül dil ilə qüyadır.

Oldu hər hərfi birqülü-rəngin

Buldu zinatilə gülşən din.

“Ba”si bağı-bədayənin biridir

Gülşən cənnətimin güli-təridir.

“Mim”i üstündə “sin”sultanı

Qönçəağzında jalə dəndam.

“Əlif”i sərvə-bağı rəhmətdir

Qönçeyi-zanbağı hidayətdir.

“Zam”i kəmənduh al dövlətvər

Oldu bağ ona da zülfi-nigar. [7, s.106]

Rum ölkəsinə hakim olan Bahar şah hədsiz dərəcədə gözəl olan oğlu Güllü, təhsilini bitirdikdən sonra Güllşən şəhərinə vali təyin edir və Lalə, Nərgis, Süsən, Sünbül, Sərvi, İrmaq, Məltəm və Jaləni onun ixtiyarına verir. Gül yardımçıları ilə birlikdə İrmaq kənarında əylənərkən birdən suda üzünün əksini görür və ona məftun olur. Məltəmi çağıraraq ələmdə onun kimi bir gözəlin olub-olmadığını öyrənməsini əmr edir. Məltəm bütün dünyanı gözür, ancaq Gül kimi bir gözələ rast gəlmir. Beləcə gəzib-dolaşarkən bir gün həzin-həzin ötən Bülbülə rast gəlir. Əvvəldən aşıq olan Bülbül dərd içində inləyib durur, amma kimin üçün yandığını özü də bilmir. Məltəm Güllün gözəlliyindən bəhs edincə Bülbül ona aşıq olur. Məltəm Bülbülü bu sevdadan vaz keçirməyə çalışsa da, müvəffəq ola bilmir. Məltəm Bülbüldən ayrılaraq Güllün yanına qayıdır, gördüklərini ona anladır. Bu zaman Bülbül də eşq dərindən xəstələyib yatağa düşür. Sonunda sevdininin yanına getməyə qərar verir. Yolda İrmaqqla rastlaşır. İrmaq bu yolculuqda Bülbülə klavuzluq edir. Nəhayət, Güllşən şəhərinə yetişirlər. Burada İrmaq Bülbülü Sərvilə tanış edir. Sərvi daha öncə Bülbülün babasının yanında çalışdığı üçün Bülbülü tanıyır və ona ehtiram göstərib başı üstündə yer verir. Sərvinin başı üstündə oturan Bülbül yanıqlı-yanıqlı Güllə anlatmağa çalışır, amma dərini kimsə anlamır. Qaranlıq gecəyə səslənir, ay doğunca dərini ona xitab edir, səhər açılınca dərini Güllə anlatması üçün Günəşə səslənir. Heç birinin faydası olmayınca üzünü Haqqa çevirib ona yalvarır. Bundan sonra Gül Bülbülün fəryadını duyur və maraqlıdır. Nərgis vasitəsilə səsin sahibinin kim olduğunu öyrəncə susmasını istəyir. Bu dəfə Bülbül dərini içinə atıb səssizcə inləyir. Bir gecə Gül Güllşəndə əylənərkən uzaqdan onu seyr edir. Sonunda dayanmayıb Güllə bir məktub yazır və Nərgislə ona göndərir. Gül bu məktuba vəslə müjdələyən bir məktuba cavab verir. Bu xəbəri alan Bülbül se-

vinclə ötməyə başlayır. Ancaq qısqanc və fitnəkar Süsən həməm Tikana gedir. Tikan Bülbülü yaralayıb təhdid edir və Gülşəndən uzaqlaşdırır. Bunu öyrənən Gül Tikana hirsələrin və Bülbüllə yaxşı rəftar etməsini söyləyir. Buna görə Tikan Şah Bahara gedib şikayət edir. Şah Bahar bülbülü yaxaladıq bir qəfəsdə həbs edir. Bu zaman Şərqdən Şah Təmmuz adlı bir hökmdar Gülşən şəhərinə hücum edib, onu almaq istəyir. Öncə Badi Səmmum ilə Bahar Şahı təhdid edir, sonra komandanlarından Şəmsi-Münir gələrək Gülşən şəhərinə qəsb edir. Bahar Şah Güllü də götürüb bilinməyən bir tərəfə qaçır. Şah Təmmuz da öz ölkəsinə qayıdır. Bir müddətdən sonra şimaldan gələn Hazan Şah Gülləni boş görüb oraya yerləşir. Ancaq o da Gülşənə daimi olaraq sahib ola bilmir. Məğribdən gələn Şah Şita Gülləni hakimiyyətinə alır. Bahar Şah güneydə əqrəbəsi olan Novruzun yanına getmişdir. Bir müddət sonra Novruzla birləşib təkrar Gülşənə saldıqır və ona sahib olur. Bahar Şah yenidən Güllənin hökmdarı olur. Gülləni əhli yenə əvvəlki kimi zövqü səfa sürməyə başlayır. Bu arada Gül Bülbülü xatırlayıb ona Məltəm vasitəsi ilə xəbər göndərərək artıq qəm çəkməməsini, vəsələ layiq olduğunun müjdəsini göndərir. Qəfəsində inləyən Bülbül bunu eşidincə çox sevinir. Sonra Gül də Bülbülü görməyə gəlir onun yenidən Gülləyə dönməsini təmin edir. Gülləyə dönən Bülbül Sərvdə yerləşir. Gül məclisində Bülbülü də dəvət edib eyşü-işrət edir. Beləcə, Gül ilə Bülbül birləşir. Təəssüf ki, fani dünyada bu vəsələ da daimi olmur. Bütün gəlir-keçənlər kimi, Gül və Bülbül də bəxtin gətirməməzliyinə uğrayaraq fəzilət qəfiləsinə qatılırlar” [22, s.84-85].

Şair əsərdə şəxsləşdirilən hər bir qəhrəmanın mücərrəd bir məfhumun qarşılığı olduğunu bildirir. Gül ruhu, Bülbül könülü, Gülşən tənə, Nərgis gözü, Məltəm nəfsi, Sərv doğruluğu, İrmaq saflığı, Jalə şevği, Süsən secaatı, Menekşə təvazüü, Lalə əbədi sevgini, Sünbül həsədi, Tikən kin və kibri, Şah Təmmuz qəzəbi, Hazan Şah şəhvəti, Şah Şita fəsadı, Novruz Şah can ələmindəki aydınlığı ifadə etməkdədir. Fazlı Karanın əsərinin dili sadə, ədə, üslub və ruh etibarıyla orijinaldır. Bunu şair özü belə ifadə edir:

*Kimseden istiare itmemişəm,
Kimse gəldüğü yola getmemişəm.
Her ne ise eğer hata vü sevab
Akl-i pakümden oldu fethül-bab.* [22, s.86]

*Şair Tanrıya müraciət hissələrində yazır:
Cilve kıldın cəmail-i hübandan
Zahir etdün cəmalüni andan
Ayn-ı aşıkdan oldun ey Kadir
Yine kendü cəmalüne nazır.* [4, s.598]

– kimi, İran və Türk Ədəbiyyatında çoxdan bəri söylənən təəvvüf inancına yeni bir ifadə vermiş; hər yerdə ilahi gözəlliyi aramaqda olduğunu da ifadə etmişdir:

*Mescide sanma hayr için varuram
Ru-yı dildarı seyr için varuram.* [4, s.598]

“Gül ü Bülbül”dəki Türkçənin bu sadə söyləyişi ilə:

*Seni görsün ne yana baksa gözüm
Olsun ismin senin dilimde sözüm.* [4, s.598]

həm də saf türkçəyə yaxın olduğu kimi sadələşdirilmişdir. Fazlının, sevgiliyə yəni güllə xitabı belədir:

*Beni redd etme şefkat et ey gül
Gül'e lazım değil midir bulbul.* [4, s.598]

– misraları az da olsa “Füzulinin “Leyla vü Mecnun”unu hatırlatan bir ifadəyə büründüğü görülür. Əsərdə çox bəzəkli, çox obrazlı feerique (pəri) səhnələri; insan kimi göstərilən (şəxsləndirilən) ney və çəng kimi qamışlar; gül, bənövşə, nərgiz, susən və lalə kimi çiçəklər; Nestm (bax nəsimi) və sərv kimi təbii varlıqlar, həmçinin junubianlarla sevinc və səfa məclisləri təsvir edilmişdir.

*Kıldılar yine işrete ahenk
Yine geldi figane nay ile çenk
Ehl-i bağ aldı saz ele saf-saf
Gonce ney tutdu naz ile gül def
Hem benefşe eline çeng aldı
Bülbül afaka velvele aldı
Aldı siüsen eline müsikar
Kobuzun Lale aldı tutdı kenar*

*İçdller cam-ü nabü lezzet ile
Öpdüler lal-ı yarı fürsət ile
Bülbül olub safa ile sermest
Nale eylerdi şevk ile peyvest
Gülden erüb dimağa büy-ı vefa
Mest elub şevk ile iderdi sada*

*Verüp el çün zamanede fürsət
İkilik gütl buldılar vahdet
Bir yere geldi aşk maşuk
Cümle bir oldı sabık u mesbük
Subha-dek ayşı nuş edüb elhak
Verdiler bezm-i işrete revnak.* [4, s.597-598]

Maraqlıdır, təəvvüfdən fərqli olaraq (təəvvüfdə bədən keçici, ruh ölümüdür) məsnəvisini hər şeyin keçici olduğunu vurğulayaraq bitirən şair, ruhun ölüməzlüyündən bəhs etmir. Fazlı Karanın səmimi bir Allah sevgisi ilə; sevgilidə özünü bürüzə verən ilahi gözəllik hissi və müxtəlif sufi hiss və düşüncələri ilə birləşərək çox yayılmış bir dildə yazdığı “Gül və Bülbül” məsnəvisi öz dövründən başlayaraq yüksək qiymətləndirilmişdir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, tarixçi Jozef Fon Hammer tərəfindən 1834-cü ildə “Gül ü Bülbül, das ist Ros und Nachtigall” adı ilə alman dilinə çevrilib nəşr edilən, bəzi parçaları W.Gibb tərəfindən İngilis dilinə və De Sugny tərəfindən Fransız dilinə tərcümə edilən “Gül ü Bülbül” Fazil İrəvani deyil, XVI əsr türk şairi Fazlı Karanın əsəridir. Osmanlı tarixçisi J.F.Hammerin tərcümə və nəşr etdiyi kitabda əsərin müəllifinin adı Fazlı Kara və əski əlifba ilə yazılmış əlyazma nüsxəsi olduğu kimi verilib. Fazlı Karanın məsnəvi janrında yazdığı “Gül və Bülbül” əsərinin əlyazma nüsxələri Türkiyənin bir çox kitabxanalarında qorunub saxlanılır. Fazlı Karanın “Gül ü Bülbül” məsnəvisi istər Türk təzki-rəcələri, istərsə də Qərb tədqiqatçıları tərəfindən bu mövzuda yazılan və təqdir olunan əsərlərdəndir.

Fikrimizcə, Fazil İrəvaninin bundan sonrakı “Qızılgül və Bülbül” araşdırmaları J.F.Hammerin tərcümə və nəşr etdiyi məlum əsər üzərində deyil, digər variantlar üzərində (Le De Vayya, Çobanyan (“Anahid” dərğisi), Freznan nəşrləri) və qarşılaşdırılmalı şəkildə aparılmalıdır. Bəlkə də adları çəkilən bu əsərlər fərqli tərcümələrdir. Hammerin tərcüməsi Fazlı Karanın olduğu kimi, bu tərcümələr də Fazil İrəvaniyə aid ola bilər. Əminik ki, Geğəmyanın tərcümə etdiyi, rus dilində “Qızılgül və bülbül” adlı alleqorik povest”, erməni dilində “Qızılgül və bülbül haqqında əlaqə ro-

man" adı ilə nəşr etdiyi əsər F.İrəvaninindir. Bu səbəbdən, əlyazması qədim yurd yerimiz İrəvanda-Matendaranda saxlandığı ehtimal olunan, iki dildə Sankt-Peterburda nəşr edilən (1812) əsərin Rusiya arxivlərində axtarılması daha məqsəduyğun olar. İrəvanda məşhur "Şeyxülislam məhəlləsi", Karvansaray olan görkəmli ədib, alim, siyasi və ictimai xadim Fazil İrəvaninin adına indiyədək Azərbaycan tarixindən və ədəbiyyatından bəhs edən kitablarda yalnız məlumat verilməklə kifayətlənilməmişdir. Düşünürük ki, görkəmli alim, ictimai və siyasi xadim, Qafqazın II Şeyxülislamı Fazil İrəvaninin zəngin elmi irsinin araşdırılması vacibdir.

Ədəbiyyat / References

1. Abdullayeva Ş. Oskar Uayldın "Bülbül və Qızılgül" nağlında Şərq motivləri// Filologiya məsələləri, № 7, 2019.
2. Bakirci F. Türk dünyasında ortak bir tema: gül ilə bülbül. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi 2015.
3. Banarlı N. Rəsimli Türk ədəbiyyatı tarixi. I c. İstanbul: Milli Eğitim basimevi, 1983.
4. Canım R. Latifi, Tezkiretü ş-Şuara ve Tabsiratu n-Nuzama (İnceleme-Metin), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay. 2000.
5. Dora D'istria, Osmanlılarda Şiir, çev. Semay Taneri, Havass, İstanbul, 1982.
6. Gibb, E. J. Wilkonson, "Fazlı", Osmanlı Şiir Tarihi: A History of Ottoman Poetry, C. 3, çev. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
7. Hammer J.F. Gül u Bülbül, das ist Rose und Nachtigall. Fazli <Kara>.
8. Həqiqi.Şeirlər. Bakı: Azərənşr, 1966.
9. Kərimov B.O. XIX əsrin II yarısında Azərbaycan elminin inkişafında İrəvan ziyalıların rolunu // Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, № 2, 2014.
10. Kitabüt-təharət. Müəllifi Fazil İrəvani. Xəttat: Məhəmməd Təbrizi. Təbriz: 1301, fars dilində.
11. Kocatürk, Vasfi Mahir. Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay, 2016.
12. Köprülü F. M "Fazlı", İslam Ansiklopedisi, C. 4. İstanbul: MEB, 1988.
13. Qaziyev Yusif. Erməni məsələsi, yalanlar gerçəklər. Bakı: Nurlar, 2009.
14. Mehraliyev E.A. "İrəvanilər". Bakı: Çaysoğlu, 2000.
15. Məhərrəmli Z. "Fazil İrəvani" kimi tanınan Ayatollaxul-uzma Molla Məhəmməd İbn Məhəmməd Bağır // Filologiya məsələləri, № 3, 2014.
16. Məhərrəmov Z. İrəvan ədəbi mühiti (1800-1920-ci illər). Fil.e.d. alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş Dissertasiya (Əlyazması hüququnda) Bakı, 2017.
17. Məmmədli H. Qafqazda İslam və şeyxülislamlar. Bakı: MBM, 2005.
18. Məmmədov İ. İrəvan dəftəri. Bakı: Adiloğlu, 2002.
19. Mustafa N. İrəvan şəhəri. Bakı: Red N Line MMC, 2020.
20. Nazim Mustafa. www.iravan.info/cbedi_muhit.html
21. Nurullayev H. F. Şeyxülislamlıq zirvəsi: Hacı Allahşükür Paşazadə. Bakı: Nurlar, 2014.
22. Özkan M. Şair Fazlı və Gül ü Bülbül/Elmi araştırmaları 3, İstanbul: 1996.
23. Özkət M. "Kara Fazlı'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı:İnceleme-Tenkitli Metin" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.
24. Öztekin N. Fazlı, Gül ü Bülbül. İzmir: Akademi Kitabevi, 2002.
25. Pest, 1834. Universit Landts və Landesbibliothek Sachsen-Anhalt Sondersammelgebietes Vorderer Orient Rəqəmsal Kitabxanası.

26. Rəhimov N. Alimlər və xadimlər Fazil İrəvani. Fazil İrəvani-İslam Times. islamtimes.org, 2009, Story Code: 1033.
27. Sabuncu Z. "Gelibolulu Mustafa Alinin Mihr ü Mah Mesnevisi"// Journal of Turkish Studies Agah S.L. Hatıra Sayısı III, sy. 24/III (2000).
28. Sərdarəniya S.İrəvan müsəlman yurdu olmuşdur. Tehran: Zofa, 2001. Fars dilində.
29. Şentürk, Ahmet Atilla-Kartal, Ahmet (2004), Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Dergah Yay.310.
30. Tañ N. Rifaidən Oscar Uayld Gül və bülbül// A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009 Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı, TAED 39, 2009.
31. Yazar S. Kara Fazlı'nın eserlerine dair yeni bilgiler Divan ədəbiyyatı Araştırmaları Dərgisi 18, İstanbul 2017.
32. Zavotçu G. "Bir Ölümün Yankıları ve Yahya Bey Mersiyesi"// Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2007.

«Роза и Соловей» Фазилы Иреванли: споры и правда

Лутвия Аскерзаде

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Резюме. Фазиль Иреванли, который имел высокую репутацию не только в родном Иреване, но и в научной и религиозной общности Востока, является автором ценных книг. Получив образование в старейшем в исламском мире университете Аль-Ахзар, Фазиль Иреванли, жизнь которого связана с Азербайджаном, Египтом, Ираном и Ираком, писал свои научные труды в основном на арабском языке. Согласно источникам, единственным произведением, которое он написал на азербайджанском языке, был рассказ «Роза и Соловей», который был переведен на русский и армянский языки М.Гегамьяном и на немецкий язык Й.Ф.Хаммером.

В статье исследуется личность автора произведения «Роза и Соловей», прослеживается его литературная судьба.

Ключевые слова: «Роза и Соловей», Йозеф фон Хаммер, Гибб, Фазиль Иреванли, Фазли Кара